

کتابشناسی کتاب‌های روش تحقیق و مرجع‌شناسی در حوزه علوم انسانی

مریم نافلی

مقدمه

کاری ندارند، عده‌ای به هوس نویسنده شدن افتاده‌اند. در گذشته هر که قلم به دست می‌گرفت، عالم بود و کتاب او گواه علم او و اما امروزه نه هر که قلم به دست می‌گیرد، دانشمند است و نه کتاب او گواه دانش او.^۳

شاید عدم تربیت و تعلیم محقق، یکی دیگر از عوامل این ابتذال باشد. کشور ما در مرحله‌ای است که در تمامی زمینه‌ها و رشته‌ها نیازمند تربیت و تعلیم محقق و پژوهشگر است. پرورش محقق، دفتری است که شاید بتوان گفت اولین صفحه آن، در محیطی آموزشی و تعلیمی همچون دانشگاه و حوزه ورق می‌خورد. امروزه در اکثر رشته‌های دانشگاهی روش تحقیق علمی به دانشجویان آموخته می‌شود. اینکه تا چه حد در این زمینه موفقیت حاصل شده، امری است وابسته به کتب روش تحقیق، استاد و دانشجو.

در این مقاله سعی شد با معرفی کتاب‌های روش تحقیق در حوزه علوم انسانی، علاوه بر آشنایی دانشجویان و محققان آینده با یکی از ضروری‌ترین وسایل و ابزار تحقیق، مسیری روشن فراروی آنها قرار داده شود. در پایان مقاله نیز مقاله‌های موجود در زمینه روش تحقیق ارائه شد.

تحقیق در لغت، به معنای حقیقت، واقعیت، پژوهش، بررسی و مطالعه و در اصطلاح، به معانی مختلفی تعبیر و تفسیر شده است. دکتر زرین کوب در مقاله‌ای تحت عنوان «تحقیق درست»^۱ آن را با عباراتی نظیر «نوعی جهت منطقی»، «طرح و اندیشه‌ای برای کشف حقیقت»، «مطالعه حقیقت»، «جستجو برای کسب آگاهی‌های جدید» و... تفسیر می‌کند. جملات و عبارات گوناگونی درباره معانی لغوی و اصطلاحی تحقیق، بیان شده که مقصود و محتوای همه آنها، همان عباراتی است که ذکر شد. اما اینکه آیا هر کس می‌تواند قلم در دست گیرد، شروع به نوشتن کند و نام محقق و نویسنده بر خود نهد، سؤالی است با جوابی کاملاً بدیهی. دکتر خرمشاهی در مقاله «از بهر خدا منویس»^۲ نگرانی خویش را درباره به ابتذال افتادن نویسندگی به وضوح بیان کرده است. ایشان یکی از دلایل این امر را گسترش امکانات چاپ دانسته است:

گذشتگان ما هنگامی که دست به قلم می‌بردند، از آن رو که صنعت چاپ و امکانات ارزان و عالی آن نبود، می‌کوشیدند تا آثارشان سرشار از هنر و مطلب باشد و آنقدر با ارزش تلقی شود که کاتبان، رنج استنساخ آن را بر خود هموار کنند و آثارشان دست به دست بگردد و باقی بماند؛ اما امروزه که چاپخانه‌ها در یک شب یک کتاب چاپ می‌کنند و به غث و سمین کتاب‌ها هم

۱. عبدالحسین زرین کوب؛ «تحقیق درست»؛ ص ۹-۱۷.
۲. بهاء‌الدین خرمشاهی؛ «از بهر خدا منویس»؛ ص ۴۹-۶۴.
۳. همان، ص ۵۳.

آریانپور، امیرحسین؛ پژوهش و پژوهش‌نامه؛ چ چهارم، ویرایش دوم، تهران: گسترده، ۱۳۷۸، ص ۱۰۹، وزیری کوچک^۲
در این کتاب درباره تحقیق به اجمال صحبت شده است، ولی نویسنده با تفصیل بیشتری به تنظیم و تحریر نتایج تحقیق پرداخته است؛ البته قابل ذکر است بیشتر مطالب با تکیه بر اطلاعات و تجارب نویسنده است.

این کتاب مشتمل بر چهار فصل است:

فصل اول: رسالت پژوهندگان؛ فصل دوم: کار پژوهیدن؛
۱. زمینه کار پژوهنده؛ ۲. جهت‌یابی؛ ۳. یافته‌اندوزی؛
۴. نتیجه‌گیری. فصل سوم: پژوهش‌نامه؛ ۱. شیوه‌نوشتن؛
۲. شیوه‌نوشتن آرایش پژوهشنامه؛ ۳. شیوه تنظیم مطالب.
فصل چهارم: شیوه‌سندآوری.

از آنجا که این کتاب در اکثر کتب روش تحقیق، به عنوان مأخذ ذکر شده، به اختصار به بررسی فصول آن می‌پردازیم.
نویسنده در فصل اول با عنوان رسالت پژوهندگان به توضیح درباره پژوهنده و رسالت او می‌پردازد و خاطر نشان می‌کند: یک پژوهنده نباید از ترس شکست یا لغزش، مردد و بی‌کار بماند؛ زیرا چه بسا کج‌روی ما را به راه راست می‌کشاند و چه بسا شکست که زمینه‌پروزی می‌شود؛ سپس در صفحه شانزده از زبان پاولف خصوصیات برای یک پژوهنده ذکر می‌کند.

در فصل دوم، نویسنده پژوهش را مشتمل بر چهار فعالیت می‌داند: زمینه‌کار پژوهنده، جهت‌یابی، یافته‌اندوزی و نتیجه‌گیری. در ذیل زمینه کار پژوهنده، به سه عنوان فرعی ابتکار، جهان‌بینی فلسفی و نقشه پژوهش اشاره می‌کند. او پژوهش را از جهتی به دو گونه ابتکاری و تاییدی تقسیم می‌کند. نویسنده در زمینه پژوهش، تقلید را مناسب نمی‌داند و معتقد است: «کسی که تقلید را خوش دارد، برای آنکه به خوبی از عهده تحقیق برآید، بهتر آن است که از خود تقلید کند؛ زیرا هیچ کس نمی‌تواند بهتر از خود او تقلید کند». او شخصیت و جهان‌بینی پژوهنده در کار پژوهش را بسیار مؤثر می‌داند؛ پیشرفت یک پژوهش را در ارتباط مستقیم با نقشه آن پژوهش می‌داند و البته به این نکته اشاره می‌کند که نقشه پژوهش در جریان پیشرفت کار، از تغییر مصون نمی‌ماند.

فعالیت و مرحله دیگر پژوهش، جهت‌یابی است که شامل مسئله‌گزینی، مسئله‌کاوی، شیوه‌گزینی و سندگزینی می‌شود. مسئله‌گزینی، همان انتخاب موضوع پژوهشی است و مسئله‌کاوی تحلیل مسئله.

در مرحله یافته‌اندوزی، سه فعالیت مرتبط با آن، یعنی

بررسی، یادداشت‌برداری و نقادی یافته‌ها را ذکر می‌کند.

در مقدمه فصل سوم بیان شده است: آشنایی با چند شیوه، کار پژوهش‌نامه نویسی را آسان می‌کند:

الف) شیوه‌نوشتن؛ ب) شیوه‌نمایش یافته‌ها؛ ج) شیوه تنظیم مطالب؛ د) شیوه‌سندآوری.

سپس به توضیح موارد بالا می‌پردازد. گفتنی است هر جا نویسنده احساس کرده ذکر شاهد و مثال راهگشای تفهیم بهتر مطالب به خواننده است، از آوردن آن دریغ نکرده است، به ویژه در قسمت شیوه‌سندآوری یا کتابنامه.

احمد گیوی، حسن؛ آیین پژوهش و مرجع‌شناسی؛ تهران: هما، ۱۳۷۳، ص ۲۰۶، نمونه، وزیری متوسط.

این کتاب در اصل برای دانشجویان زبان و ادبیات فارسی نگارش شده است، ولی در قسمت مراجع آن برای هر یک از شاخه‌های علوم و فنون، مثل تاریخ، هنر و... کتابشناسی مستقلی بیان شده است.

در بخش پنجم کتاب، شیوه مقاله‌نویسی و شیوه نگارش انواع مقاله‌ها بررسی شده است. مقاله‌های طنز، پژوهشی و استدلالی، توصیفی و تشریحی، تراجم، نوشته‌های انتقادی، ادبی و سپس با ذکر سه قطعه از مقاله‌های پژوهشی، نحوه نوشتن مقاله را برای خواننده و همچنین نوع نثر آن را با ذکر شاهد واضح تر کرده است؛ حتی در بخش ششم، مراحل نگارش مقاله و گزارش کتاب، پژوهشنامه و رساله را در یک جا بررسی کرده است؛ این در حالی است که در بیشتر کتب روش تحقیق، از مقاله‌نویسی همراه با نوشتن کتاب و پژوهشنامه و رساله سخنی نیامده است و آن را در حیطه‌ای جداگانه مورد بررسی قرار می‌دهند.

نویسنده در تدوین این کتاب، از چهار کتاب زیر بیشترین بهره را برده است:

الف) پژوهش امیرحسین آریانپور؛ ب) مأخذشناسی پروین انوار؛ ج) مرجع‌شناسی عباس ماهیار؛ د) طبقه‌بندی اعشاری ملویل دیویی.

این کتاب مشتمل بر دوازده بخش به ترتیب زیر است:

بخش اول: پژوهش و شیوه‌های آن؛^۵ بخش دوم: آشنایی با مراجع تحقیق؛ بخش سوم: آیین چکیده‌نگاری و بریده‌نگاری؛ بخش چهارم: شیوه نگارش پایان‌نامه‌ها، پژوهش‌نامه و روش

۴. قطع کتاب‌ها در این گفتار، با توجه به کتاب «روش تحقیق و شناخت مراجع ادبی» دکتر محمد غلامرضایی ثبت شده است.

۵. این فصل، گسترش یافته دو بخش «شیوه تحلیل و نحوه استفاده از مأخذ منابع» و «آشنایی با مراجع تحقیق» کتاب ادب و نگارش نویسنده است.

تنظیم مطالب آن؛ بخش پنجم: شیوه مقاله نویسی؛ بخش ششم: مراحل نگارش مقاله و گزارش و کتاب و پژوهشنامه در رساله؛ بخش هفتم: نکاتی چند درباره نگارش مقاله در رساله و پژوهشنامه؛ بخش هشتم: پانویس و روش استفاده از آن؛ بخش نهم: نشانه گذاری؛ بخش دهم: ویژگی ها و ضرورت های شعری و ساختمان دستوری زبان بازنویسی شعر به نثر؛ بخش یازدهم: کتاب شناسی دایرةالمعارف ها، فرهنگ ها، واژه نامه ها، واژگان ها و فرهنگ گونه ها؛ بخش دوازدهم: کتاب شناسی مراجع و منابع مختلف غیر فرهنگی و لغت نامه ای.

اصفهانیان، وحید و محمدحسین یارمحمدیان؛ راهنمای نگارش و تدوین پایان نامه، ویژه دانشجویان دوره های تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکتری)؛ اصفهان: مانی با همکاری دانشگاه آزاد اسلامی خوراسگان، ۱۳۷۸، هفت + ۱۰۳ ص، وزیری بزرگ.

این کتاب در شش بخش تنظیم شده است. از آنجا که این کتاب دربردارنده مقررات و آیین نامه های آموزشی است، به دانشجوی کمک می کند در ضمن تهیه پایان نامه خود، به این مقررات نیز توجه داشته باشد و هماهنگی لازم بین پایان نامه و قوانین را ایجاد کند. با اینکه کتاب مختصر نوشته شده، ولی بیان فهرست وار مطالب با ذکر شماره های متوالی، برای خواننده سودمند است. پیوست های پایانی کتاب نیز برای آشنایی دانشجو با موارد مختلفی که در پایان نامه با آن روبرو می شود، سودمند است. بخش های کتاب از قرار زیر است:

طرح پیشنهادی پایان نامه (Proposal) و گزارش کار، چگونه پایان نامه بنویسم (توصیه هایی برای طرح ریزی، زمان بندی و شیوه نگارشی پایان نامه)، فصل بندی پایان نامه، مقررات صوری نگارش و تنظیم پایان نامه، توصیه هایی برای دفاع و ارائه پایان نامه، نگارش مقاله.

انوار، پروین؛ مآخذشناسی و استفاده از کتابخانه؛ چ چهارم، تهران: زوار، ۱۳۷۵، ۱۶۳ ص، وزیری متوسط.

نویسنده هدف این کتاب را «آشنا کردن دانشجویان و پژوهشگران با روش های علمی استفاده از کتابخانه و شناخت و کاربرد منابع مراجعه می داند، «تا بتوانند کار پژوهشی خود را بدون تکیه بر دیگران به اتمام برسانند». از طرفی سعی دارد به سه پرسش اساسی پاسخ دهد:

الف) برای بیشترین بهره گیری از موارد گردآوری شده در کتابخانه ها و مراکز اسناد و مدارك علمی، چه مطالبی را باید بدانیم؟
ب) برای تدوین مقاله های تحقیقی و پایان نامه ها، از کجا

باید آغاز کرد و چگونه باید به منابع دسترسی یافت؟
ج) پس از فراهم شدن مواد، چگونه باید آنها را در قالب یک مقاله یا رساله تدوین کرد؟

نویسنده در گفتار اول، درباره شکل و ظاهر کتاب و اجزای تشکیل دهنده آن صحبت می کند؛ گفتار دوم به راهنمایی دانشجو یا پژوهشگران برای یافتن کتاب مورد نظر و مربوط با موضوع تحقیق می پردازد؛ گفتار سوم و چهارم منابع را به پژوهشگر معرفی می نماید و بهره برداری از این کتب را نیز بیان می کند؛ در در گفتار پنجم، درباره منابعی صحبت می شود که صورت کتاب ندارد؛ مثل فیلم و اسلاید؛ در گفتار ششم گفتگو از کاربرد رایانه، شبکه های اطلاعاتی و CD-ROM است که البته این گفتار در ویرایش سوم بر کتاب افزوده شده است. در گفتار هفتم نیز پژوهشگر می آموزد چگونه مواد فراهم شده خود را به صورت مقاله یا رساله تألیف کند.

وجود مباحثی مثل شبکه های اطلاعاتی و یا نظام بازیابی اطلاعات و استفاده از رایانه در پژوهش ها و تحقیقات، مواردی است که در بیشتر کتب روش تحقیقی، بحثی از آن به میان نیامده و یا اگر بیان شده، بسیار مختصر است؛ البته در این کتاب نیز به صورت مختصر درباره آن توضیحاتی بیان شده که تنها برای آشنایی مقدماتی پژوهشگر مفید است.

این کتاب در هفت گفتار تنظیم شده است:

گفتار نخست: شناخت کتاب و اجزای آن؛ گفتار دوم: یافتن کتاب در کتابخانه؛ گفتار سوم: منابع مراجعه (۱) منابع مراجعه دست اول؛ گفتار چهارم: منابع مراجعه (۲) منابع مراجعه دست دوم یا رابط؛ گفتار پنجم: منابع مراجعه (۳) منابع مراجعه غیر کتاب و مواد دیداری و شنیداری؛ گفتار ششم: رایانه در خانه؛ گفتار هفتم: تدوین و نگارش رساله ها و مقاله ها.

بیابانگرد، اسماعیل؛ روش های تحقیق در علوم انسانی و اجتماعی؛ تهران: موسسه کتاب مهربان نشر، ۱۳۸۲، ۱۶۹ ص، جدول، نمودار، وزیری متوسط.

این کتاب مشتمل بر یازده فصل است:

فصل اول: کلیات؛ فصل دوم: مسئله تحقیق؛ فصل سوم: فرضیه؛ فصل چهارم: مفاهیم، سازه ها، متغیرها؛ فصل پنجم: اندازه گیری؛ فصل ششم: جامعه و نمونه؛ فصل هفتم: تحقیق کیفی؛ فصل هشتم: تحلیل محتوا؛ فصل نهم: تحقیق پیمایشی؛ فصل دهم: تحقیق آزمایشی؛ فصل یازدهم: مسائل اخلاقی.

مباحث کتاب بیشتر مشتمل بر مباحث نظری و کلیات است.

فصل اول منابع علم را به پنج دسته تقسیم می کند: تجربه، مرجع

مطلع و آگاه، استدلال قیاسی، استدلال استقرایی و روش علمی. سپس به بررسی ویژگی های علوم انسانی می پردازد و بعد از آن، از تحقیق تعریفی ارائه می دهد.

فصل دوم بسیار مختصر است و فهرست وار به ذکر ویژگی های مسئله پژوهش پرداخته است. پس از فصل سوم که آن هم بسیار مختصر درباره فرضیه صحبت کرده است، هر فصل به بررسی یکی از انواع تحقیق می پردازد و مسائل بسیار کلی مطرح می شود.

پریوخ، مهري و رحمت الله فتاحی؛ راهنمای نگارش مرور نوشتارها و پیشینه پژوهش؛ تهران: کتابدار، ۱۳۸۴، ۱۰۹ ص، جدول و نمودار، وزیری متوسط.

شناخت پیشینه پژوهش و اینکه چه کتب، مقالات و پایان نامه هایی در این زمینه تألیف شده، از اقدامات اولیه پژوهش است. این کتاب سعی دارد اهمیت آشنایی با اصول و شیوه های نگارش و پیشینه پژوهش را برای محققان و پژوهندگان واضح و آشکار سازد. در بیشتر کتب روش تحقیق، درباره مباحث این کتاب یا بحثی نشده و یا به اجمال و در نهایت ایجاز و اختصار، به آن پرداخته شده است.

این کتاب در پنج فصل تدوین شده است: فصل اول: آموزش عالی و جایگاه آن در پرورش توانایی پژوهشی و تولید دانش؛ فصل دوم: مفهوم، اهمیت و هدف مرور نوشتارها و پیشینه پژوهش؛ فصل سوم: چارچوب و مراحل تدوین مرور نوشتارها و پیشینه پژوهش؛ فصل پنجم: زبان و سبک نگارش پیشینه پژوهش.

وجود شواهد و مثال های زیاد در این کتاب، برای تفهیم مطالب بسیار سودمند است؛ برای مثال در صفحه ۲۵ که انواع نوشتار و پیشینه پژوهش را مورد بررسی قرار می دهد، برای هر کدام از پیشینه های پژوهش مثال ذکر می کند (نمونه ای از مرور توصیفی، نمونه ای از مرور تحلیلی، نمونه ای از مرور انتقادی). در قسمت شناسایی منابع مورد بررسی، موارد قابل توجهی را برای کسب پیشینه پژوهشی معرفی می کند از جمله سایت های اینترنتی و پایگاه های اطلاعاتی که در کتب روش تحقیق کمتر به آن پرداخته شده است.

تاجداری، پرویز؛ روش های علمی تحقیق همراه با نظریه ارزشیابی؛ چ دوم، تهران: اتا، ۱۳۷۳، ۵۱۹ ص، جدول و نمودار، وزیری متوسط. در صفحات آغازین کتاب، تحت عنوان سرآغاز چنین بیان شده است: «در این کتاب، اصول و مبانی روش تحقیق مورد بررسی قرار گرفته و فصولی جهت استفاده علمی آمار به عنوان ابزار تحقیق به زبانی ساده و قابل درک آورده شده که می تواند

مورد استفاده بسیاری از علاقه مندان قرار گیرد؛ به خصوص فصل پانزدهم و شانزدهم کتاب می تواند راهنمای مناسبی جهت تهیه رسالات و پایان نامه های دانشجویی باشد».

این کتاب در شانزده فصل تدوین شده است که البته حجم زیادی از مباحث کتاب، شامل کلیات و مباحث نظری می شود و بخش ها و مثال های زیادی از آن مربوط به آمار و روش های آمارگیری است. فصولی که می توان گفت برای یک دانشجوی ادبیات فارسی مفید است، عبارت است از: فصل اول «کلیات و مفاهیم»، فصل دوم «موضوع تحقیق» و فصل های سوم، چهارم، پنجم، ششم، پانزدهم و شانزدهم.

فصول این کتاب از قرار زیر است:

فصل اول: کلیات و مفاهیم؛ فصل دوم: مسائل تحقیق؛ فصل سوم: نیازهای اساسی در تهیه طرح تحقیقاتی؛ فصل چهارم: انواع مختلف طرح های تحقیقاتی؛ فصل پنجم: اصولی که باید در تهیه یک تحقیق علمی مورد توجه قرار گیرد؛ فصل ششم: روش های جمع آوری و قابل استفاده کردن اطلاعات؛ فصل هفتم: شرایط آزمون فرض؛ فصل هشتم: برآورد؛ فصل نهم: توزیع t و آزمون t؛ فصل دهم: استقلال و توزیع کای اسکور؛ فصل یازدهم: رگرسیون و پیش بینی؛ فصل دوازدهم: همبستگی؛ فصل سیزدهم: همبستگی رگرسیون خطی؛ فصل چهاردهم: آزمون f و تجزیه واریانس؛ فصل پانزدهم: اصول اساسی نگارش کتاب، گزارش تحقیق و پایان نامه؛ فصل شانزدهم: نظریه ارزشیابی.

ثروت، منصور؛ مرجع شناسی و روش تحقیق (رشته زبان و ادبیات فارسی)؛ چ پنجم، تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۳، پانزده + ۸۷ ص، وزیری متوسط.

از آنجا که این کتاب برای دانشجویان کارشناسی دانشگاه پیام نور نوشته شده، مطالب با توضیح و تفصیل زیادی بیان نگشته است.

این کتاب شامل سه فصل است: فصل اول: کتاب و کتابشناسی؛ فصل دوم: شناسایی مراجع؛ فصل سوم: تهیه و تنظیم رساله پژوهشی.

فصل اول شامل دو گفتار است: گفتار اول درباره کتاب و مشخصات آن و گفتار دوم شامل، کتابخانه و روش صحیح استفاده از کتابخانه، آشنایی با کتابخانه مرکزی، اولین حرکت یک مراجع در کتابخانه، اتاق کتاب های مرجع، مرکز نشریه های ادواری، میکروفیلم، میکروفیش، روش نگهداری کتاب در کتابخانه، طبقه بندی کتاب ها در کتابخانه.

فصل دوم به شناسایی مراجع اختصاص دارد. ابتدا به معرفی مراجع تخصصی مثل مراجع تاریخ ادبیات در ایران و تذکره‌ها پرداخته، سپس مراجع شرح حال، کتابشناسی، مراجع مهم عرفان و تصوف، مراجع مهم نقد ادبی و دایرةالمعارف‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد. گفتار هفتم این بخش نیز مهم‌ترین مأخذ برای درک متون کلاسیک را معرفی می‌کند؛ برای مثال مأخذی برای مطالعه دیوان حافظ، مولانا، فردوسی، نظامی و سعدی. فصل سوم در سه گفتار خلاصه می‌شود: کتابشناسی در کار پژوهشی، آشنایی با شیوه تنظیم مطالب در یک اثر و اصطلاحات مربوط به آن، تنظیم نهایی یک کتاب.

چی ورتن، توراً؛ راهنمای نوشتن رساله‌های پژوهشی؛ ترجمه محمدتقی مهدوی؛ ج دوم، تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی ایران، ۱۳۶۶، ص ۵۱، وزیری متوسط.

مطالب این کتاب از نوزده صفحه تجاوز نمی‌کند. توضیحات بسیار اندک است و گاه تنها با اشاره به مطلبی از آن می‌گذرد و به همان توضیح کم اکتفا می‌کند. ناشر هدف از ترجمه این کتاب را این‌گونه بیان می‌کند: «هرچند نوشته‌های مربوط به روش تحقیق کم نیستند، مع هذا چون هر یک از آنها موارد خاصی را دربر می‌گیرند، بر آن شدیم تا یکی دیگر از راهنمایی‌های روش تحقیق را ترجمه کنیم».

فهرست تفصیلی مطالب این کتاب به صورت زیر است:

۱. طرح کار:

تدارک کار، انتخاب عنوان، مقدمات کار، ساماندهی مواد و مدارک جمع‌آوری شده، جمع‌آوری اطلاعات، طرح نوشتن پایان‌نامه.

۲. نوشتن پایان‌نامه؛

۳. آماده کردن پیش‌نویس نهایی؛

۴. ارائه نسخه نهایی ارزشیابی.

در پایان این کتاب، کتابشناسی توصیفی کتب روش تحقیق بیان شده است که به معرفی و توصیف چند کتاب روش تحقیق می‌پردازد.

حری، عباس؛ آیین گزارش‌نویسی؛ تهران: دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۷۱، ۱۴۷، ص، مصور، جدول، نقشه، نمودار، وزیری متوسط.

این کتاب به گونه‌ای نوشته شده است که بیشتر دانشجویان دانشگاه‌ها را تحت پوشش قرار دهد و مواد آن می‌تواند مورد استفاده همگان قرار گیرد. هدف از تألیف این کتاب، به گفته نویسنده بیان نکته‌هایی است که هنوز بر بسیاری از پژوهشگران

پوشیده است و این نکات مربوط به تدوین و تنظیم نوشته و گزارش تحقیقی می‌شود.

شاهد شواهد و مثال‌های زیادی در این کتاب هستیم که به تفهیم مطالب بسیار کمک می‌کند؛ مثلاً در پیوست شماره دو، ذکر پانویس‌ها و فهرست مأخذ را به صورت‌های مختلف، با نمونه بیان می‌کند و یا در قسمت اجزای نوشته تحقیق، در بیشتر اوقات قسمت‌های مختلف یک نوشته تحقیقی را با ذکر نمونه بیان می‌کند. فهرست مطالب این کتاب، به قرار زیر است:

انتخاب موضوع، صورت‌بندی مسئله، طرح مقدماتی، کتاب‌شناسی مقدماتی یا حین کار، یادداشت‌برداری، تهیه دست‌نوشته مقدماتی، نقطه‌گذاری (سجاوندی)، تصاویر، پانویس، بازنگری دست‌نوشته، بخش‌های متمم، رعایت اخلاق تحقیق، پیوست.

حسین نژاد، ق؛ روش تحقیقی مفهومی در متون اسلامی؛ تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، [۱۳۷۵]، ص ۸۴، وزیری کوچک. این کتاب مشتمل بر سه بخش است.

بخش اول: معرفی متون و منابع تحقیقی آن؛ بخش دوم: مقدمات تحقیق در متون اسلامی؛ بخش سوم: روش‌های تحقیق و تفکر مستقل در متون اسلامی.

نویسنده، متون اسلامی را به دو دسته تقسیم می‌کند:

الف) متونی که در آغاز نهضت اسلام در زمان حیات پیامبر شکل گرفت؛ مثل قرآن؛

ب) متونی که در دوره‌های بعد از رحلت پیامبر (ص) شکل گرفت. با این تقسیم، به نظر می‌رسد نویسنده چندان وارد جزئیات نمی‌شود؛ برای مثال جز قرآن و نهج البلاغه و معرفی چند منبع برای تحقیق، کتاب دیگری نام نمی‌برد.

قسمتی از بخش دوم این کتاب به معرفی فرهنگ‌های عربی اختصاص داده شده است؛ زیرا نویسنده دانستن زبان عربی و آشنایی با کار محققان دیگر و شناخت تحول واژه‌ها و اصطلاحات را از گام‌های اولیه برای تحقیق در متون اسلامی به شمار می‌آورد؛ برای همین به معرفی فرهنگ‌های عربی می‌پردازد. بخش دوم کتاب نیز به علت معرفی منابع تفسیر آیات و احادیث برای دانشجویان ادبیات بسیار سودمند است.

خاکی، غلامرضا؛ روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه‌نویسی؛ تهران: مرکز تحقیقات علمی کشور با همکاری کانون فرهنگی انتشاراتی درایت، ۱۳۷۸، ۱۸+XIX+۴۳۰، ص، وزیری متوسط. نویسنده در ابتدای هر فصل از این کتاب، به بیان اهداف آن

فصل و اینکه خواننده چه مواردی را باید دنبال کند و به حافظه بسپرد، پرداخته است. مثال‌هایی که در این کتاب به کار رفته، بیشتر مربوط به رشته‌های علوم اجتماعی و مدیریت است. با اینکه مطالب کتاب بیشتر دربرگیرنده کلیات است و یا سازگاری چندانی با مباحث مطرح شده در کتب روش تحقیق در ادب فارسی ندارند، ولی مطالعه قسمت شیوه‌های پانویس و کتابشناسی، خالی از فایده نیست؛ زیرا به پانویسی به زبان انگلیسی و مخفف‌ها در پانویس نیز پرداخته شده است.

شش فصل این کتاب از قرار زیر است:

فصل اول: طرح تحقیق و کلیات؛ فصل دوم: مروری بر ادبیات موضوع (Literature Review)؛ فصل سوم: آشنایی با قلمرو مکانی تحقیق (جامعه آماری)؛ فصل چهارم: روش تحقیق؛ فصل پنجم: یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل آنها؛ فصل ششم: خلاصه تحقیق و پیشنهادها.

خواجه نوری، عباسقلی؛ روش تحقیق؛ چ ششم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۱، ل+ ۲۷۷ ص، مصور، جدول، نمودار، وزیری متوسط.

نویسنده در مقدمه چاپ ششم کتاب، بیان می‌کند: «پس از انتشار چاپ اول این کتاب، آن را برای تدریس در دانشکده کشاورزی و مؤسسه آموزش عالی به کار بردیم...». با توجه به توضیحاتی که بیان شد، کاملاً مشخص است که در این کتاب با روش تخصصی تحقیق در رشته کشاورزی و آمار روبرو خواهیم شد؛ ولی مباحثی مثل کلیات کتاب که شامل تعریف تحقیق، موضوع تحقیق، شرایط محقق و... است، برای دیگر دانشجویان رشته‌های غیر از کشاورزی و آمار نیز مفید است.

در فصل پنجم این کتاب، با عنوان «تاریخ تفکر بشر و روش تحقیق»، مطالبی درباره تاریخچه تحقیق و تنوع بیان شده است. نویسنده معتقد است: برای پی بردن به تاریخ تحقیق باید کلیه کتاب‌های فلسفه و منطق را خواند و سخنان فیلسوفان مختلف را با هم مقایسه کرد؛ برای همین بحث خود را با سخن از سقراط، افلاطون، ارسطو و منطق ارسطو آغاز می‌کند و در ادامه، از افرادی مثل فرانسیس بیکن، دکارت، کانت، هگل و... نام می‌برد و نظر هر کدام، درباره تحقیق و روش‌های تحقیقی را بیان می‌کند. فصل‌های انتهایی کتاب نیز بیشتر به بیان روش‌های تخصصی تحقیق در علوم مثل کشاورزی و آمار می‌پردازد.

فهرست فصول کتاب از قرار زیر است:

فصل اول: تعریف تحقیق؛ فصل دوم: گروه تحقیق؛ فصل سوم: طرح مسئله و هدف تحقیق؛ فصل چهارم: چند تعریف

مهم؛ فصل پنجم: تاریخ تفکر بشر و روش تحقیق؛ فصل ششم: روش‌های تجربی تحقیق؛ فصل هفتم: تأثیر متقابل رفتن به نقطه ابدی هم؛ فصل هشتم: انواع تحقیق از حیث هدف آن - آزمون فرض.

ذاکر، م؛ مقدمه‌ای بر روش تحقیق در تاریخ؛ تهران: آیت، ۶۳ ص، وزیری کوچک.

این کتاب تنها مقدمه‌ای است بر روش تحقیق در تاریخ بیشتر، و در بردارنده کلیات و مباحث نظری است؛ مباحثی مثل بیان اوضاع و احوال تحقیق در دوران قرون وسطی یا تعریف تاریخ و اینکه از چه روش‌هایی در پژوهش و تحقیق تاریخی استفاده می‌شود. در پایان کتاب، در نه صفحه خلاصه‌ای از مطالب کتاب تدوین شده که در بردارنده مطالب کلی و اصلی کتاب است و خواننده را با خلاصه و چکیده‌ای از مطالب کتاب آشنا می‌کند. مطالبی که در این کتاب شاهد آن هستیم، از قرار ذیل است: تاریخ چیست؟ روش شناخت، زمینه شناخت، فلسفه تاریخ، خلاصه متن.

رنجبر، احمد؛ روش تحقیق و مآخذشناسی؛ تهران: اساطیر، ۱۳۶۸، ۱۹۹ ص، نقشه، جدول، وزیری متوسط.

در این کتاب به نوعی شاهد عدم هماهنگی و انسجام مناسب بین مطالب و حتی فصول هستیم و این عدم انسجام در مطالب و فصول، باعث پریشان‌خاطری خواننده می‌شود؛ برای مثال ذکر کتب مرجع در فصلی خاص، به صورت یکپارچه ذکر نمی‌شود و در فصل اول و ششم، ذکر از کتب مرجع به میان می‌آید. از طرفی با اینکه در هیچ کدام از فصول این کتاب درباره نسخه خطی مطلبی به صورت جداگانه و منحصر به فرد بیان شده است، در جای جای این کتاب توضیحات و مطالبی درباره نسخه خطی می‌بینیم؛ مثلاً در دوازده فصل - «تنظیم حواشی کتاب» - نویسنده درباره نسخه خطی و حاشیه نسخه خطی صحبت می‌کند یا در فصل پنجم - «بررسی متن» - و در فصل چهارم - «ابزار کار محقق».

درباره عدم پیوستگی فصول این کتاب، این نکته نیز قابل ذکر است که کتاب با نام «روش تحقیق» آغاز می‌شود و «مرجع‌شناسی» نوع بر آن است؛ به عبارتی مرجع‌شناسی از لوازمی است که ما را در تحقیق یاری می‌کند؛ پس شاید بهتر بود کتاب به جای اینکه با معرفی چند منبع و مآخذ آغاز شود، با کلیاتی درباره پژوهش و تحقیق آغاز می‌شد.

گفتنی است فصل سیزدهم - «فهرست‌نویسی بر کار تحقیقی» - با شواهد و مثال‌های فراوان، کمک شایانی به تفهیم مطالب

می‌کند؛ البته درباره نحوه تنظیم و نوشتن فهرست‌ها هیچ توضیحی نیامده که بهتر است در این باره نیز توضیحاتی ذکر شود. فصول این کتاب، عبارت است از: ۱. معرفی چند مأخذ و منبع؛ ۲. روش خاص تهیه مقاله؛ ۳. چند نکته پیرامون اهمیت تحقیق و ارزش تحقیق؛ ۴. ابزار کار محقق؛ ۵. بررسی متن؛ ۶. مشخصات اصلی یک کتاب؛ ۷. ادب و درک صحیح از مفاهیم آن در امر تحقیق؛ ۸. منابع تحقیق در ادب فارسی و عربی؛ ۹. سبک و اهمیت آن در امر تحقیق؛ ۱۰. یادداشت برداری و تنظیم مطالب؛ ۱۱. استفاده از مراجع؛ ۱۲. تنظیم حواشی کتاب؛ ۱۳. فهرست نویسی بر کار تحقیقی؛ ۱۴. شرح متون مشکل.

ریاحی، غلامحسین؛ آشنایی با اصول و روش تحقیق؛ تهران: اشراقیه، ۱۳۷۰، ۱۳۹، ص، وزیری کوچک. این کتاب برای دانشجویان مراکز آموزش عالی و مراکز تربیت معلم نوشته شده و هدف از تألیف آن، آشنایی این دانشجویان با «مفاهیم پژوهشی و راهنمایی در گزینش موضوعات تحقیقی و چگونگی نگارش آن» است.

بیان این کتاب بسیار ساده است و می‌توان گفت بیشتر فصول و مطالب این کتاب، عیناً برگرفته و یا خلاصه شده «روش‌های تحقیق در علوم انسانی» از دکتر عزت‌الله نادری و مریم سیف نراقی است؛ برای مثال فصل ششم - «روش‌های تحقیق» - ترتیب بیان مطالب، بدون تغییر از کتاب روش‌های تحقیق در علوم انسانی ذکر شده و یا در قسمت ویژگی‌های یک تحقیق علمی، دقیقاً همان نکاتی بیان می‌شود که در صفحات چهل، ۴۱ و ۴۲ کتاب دکتر نادری و نراقی بیان شده است.

فهرست مطالب این کتاب عبارت است از:

فصل یک: کلیات؛ فصل دوم: مراحل مختلف یک تحقیق؛ فصل سوم: اصول برنامه تحقیق؛ فصل چهارم: عناصر اصلی روش تحقیق؛ فصل پنجم: طرح‌های تحقیق؛ فصل ششم: روش‌های تحقیق؛ فصل هفتم: مراحل روش تحقیق علمی؛ فصل هشتم: روش‌های جمع‌آوری اطلاعات؛ فصل نهم: اندازه‌گیری؛ فصل دهم: نمونه‌گیری و چگونگی آن در تحقیقات علوم انسانی؛ فصل یازدهم: چگونگی تهیه گزارش تحقیق.

سرافراز، علی‌اکبر؛ راهنمای پژوهش و نگارش مقالات علمی در رساله تحصیلی؛ مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۶۶، ۸۲، ص، وزیری کوچک.

با اینکه این کتاب برای دانشجویانی تدوین شده است که با آمار و احتمالات سروکار دارند، ولی مطالعه آن برای سایر

دانشجویان نیز خالی از فایده نیست. در بخش اول این کتاب، نویسنده ویژگی‌هایی برای پژوهشگر ذکر کرده. در بخش دهم درباره نحوه استفاده از کتابخانه توضیحاتی بیان می‌کند. در روش دیوبندی (ال‌سی) و کنگره در این بخش توضیح داده می‌شود که برای مبتدیان آشنایی با کتابخانه سودمند است. این کتاب با وجود حجم اندک خود و کلی بودن مطالب، با زبانی ساده سعی در تفهیم مطالب دارد.

بخش‌های این کتاب عبارت است از: بخش نخست: کلیات؛ بخش دوم: نحوه استفاده از کتابخانه؛ بخش سوم: شیوه نگارش.

ستوده، غلامرضا؛ مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی؛ ج یازدهم، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۴، بیست و هفت + ۵۷۰، جدول، نمودار، وزیری متوسط.

این کتاب پس از توضیحاتی درباره «آشنایی با کتابخانه»، به مرجع‌شناسی می‌پردازد. می‌توان گفت مرجع‌شناسی سهم بیشتری از این کتاب را در مقایسه با مباحث روش تحقیق به خود اختصاص داده است. یکی از دلایل حجیم شدن این کتاب، شاید پرداختن بیش از حد به یک مطلب و تفصیل زیاد در پاره‌ای فصول و مباحث باشد؛ برای مثال در صفحه ۳۸۵ کتاب که درباره تحقیق استدلالی صحبت شده، چندین صفحه به ذکر مثال و شاهد اختصاص داده شده است؛ هرچند ذکر مثال و شاهد برای درک مطلب بسیار مفید است، ولی افراط بیش از حد در این امر احتمالاً صبر خواننده را لبریز می‌کند و شاید اگر نویسنده در پاورقی به معرفی چند تحقیق استدلالی می‌پرداخت، نتیجه‌ای همسان با وضعیت کنونی مشاهده می‌شد.

در این کتاب درباره تصحیح متون خطی نیز بحثی به میان می‌آید. حدود بیست صفحه از کتاب به این موضوع اختصاص می‌یابد، ولی متأسفانه مباحث مطرح شده در این قسمت، بسیار مختصر است و با توجه به گستردگی مطالبی که درباره تصحیح متون خطی وجود دارد، می‌توان گفت حق مطلب به خوبی ادا نشده است.

در بخش سوم کتاب - «نظام صوری تحقیق» - مطالب، کامل و جامع نیست و دانشجو برای نوشتن تحقیق خود حتماً باید از مقاله‌ها و یا کتب دیگر در کنار این بخش استفاده کند؛ زیرا بیشتر مطالب به صورت نظری بیان شده و نمونه و شواهد اندکی برای درک مطلب بیان گشته است، مثلاً در قسمت «طرز ثبت مأخذ در

پاورقی» تنها به توضیحی مختصر در این باره بسنده شده و جز مواردی مثل «انواع پانویس»، «مزایا و معایب سه روش پانویس» و «فواید پانویسی»، چیز دیگری بیان نشده است.

مطالب این کتاب به اختصار شامل موارد ذیل است:

مرجع شناسی، عناصر تشکیل دهنده متن، دایرةالمعارف یا دانشنامه و خصوصیات آن، منابع عربی در تحقیقات فارسی، خصوصیات کتاب های مرجع، روش تحقیق در ادب فارسی، کلیات تحقیق، اصول تألیف و تحقیق مستقل، نظام معنوی تحقیق، تصحیح متون خطی، تأثیر قرآن و حدیث در ادب فارسی، شرح واژه های دشوار و بیان مفاهیم کلیدی در آثار و ادبی، فرهنگ های بسامدی و نقش آنها در تحقیقات ادبی، ایرانشناسی و راهنمای تحقیقات ادبی، انتقاد، نظام صوری تحقیق، چگونگی تنظیم نوشته تحقیقی، پانویس، روش های ضبط و ثبت تاریخ و سنوات، روش های استفاده و ارجاع به آیه های قرآن، سجاوندی، نقل و نقش آن در آثار پیشینیان، تقسیمات کتاب، قطع کتاب، سخنی با مدرسان مرجع شناسی و روش تحقیق.

شلیبی، احمد؛ فن پژوهش بررسی سیستماتیک روش های نگارش، مقالات علمی و پایان نامه؛ ترجمه جعفر سامی اللبونی؛ تهران: جهاد دانشگاهی، ۱۳۶۹، ۱۹۲ ص، وزیری متوسط.

این کتاب ترجمه ای است از کتاب «کیف تکتب بحثا او رساله» اثر دکتر احمد شلیبی. دکتر شلیبی، منابع مورد استفاده خود برای تدوین این کتاب را به چهار دسته تقسیم می کند:

الف) کتاب هایی که در همین زمینه به زبان انگلیسی به نگارش درآمده است؛

ب) سخنرانی ها و رهنمودهای استادان این فن در دانشگاه های لندن و کمبریج؛

ج) تجربیات شخصی؛

د) تماس و ارتباط مستقیم با دانشجویان قاهره.

این کتاب در شش فصل تدوین شده است و پس از آخرین فصل، فصلی تحت عنوان روش بررسی و تصحیح نسخه های خطی بیان شده است که باید گفت این فصل مقاله ای است از دکتر صلاح الدین المنجد که در مجله «وزین السادات الاسلامیه» به چاپ رسیده است. در این فصل بیشتر به ظاهر و شکل صوری تحقیق در نسخه های خطی پرداخته شده و از بیان روش های تصحیح نسخه های خطی کناره گرفته است.

برخی از مطالب و نکاتی که در این کتاب بیان شده، یا خاص زبان عربی است و یا کاربرد آن در زمان حاضر کاهش یافته است؛ مثلاً در فصل پایانی نکاتی درباره شکل و اعراب بیان

می کند که خاص زبان عربی است، یا در فصل پنجم نکاتی درباره ماشین نویسی، تایپ پایان نامه، نوع کاغذ، صحافی و جلد کردن پایان نامه بیان می کند که به نظر می رسد به سبب پیشرفت صنعت چاپ و تکثیر اوراق، نسبت به گذشته کاربرد کمتری برای دانشجویان دارد. از جمله مباحثی که در این کتاب شاهد آنیم، ذکر نسخه های خطی به عنوان منبع و نحوه ذکر آن در فهرست منابع است که در دیگر کتب روش تحقیق کمتر به آن پرداخته شده است.

فصول این کتاب از قرار ذیل است: فصل اول: رساله، تزیان پایان نامه چیست؟ فصل دوم: استاد راهنما، برگزیدن موضوع رساله؛ فصل سوم: نوشتن رساله؛ فصل چهارم: هیئت و ظاهر رساله؛ فصل پنجم: تایپ کردن رساله و جلد نمونه آن؛ فصل ششم: بحث و نتیجه، روش بررسی و تصحیح نسخه های خطی.

صلح جو، علی؛ پژوهش و نگارش راهنمای نوشتن، رساله و کتاب تحقیق؛ تهران: آگاه، ۱۳۶۸، ۶۸ ص، وزیری کوچک.

این کتاب فاقد بخش بندی منظم است و تمامی مطالب پشت سر هم بیان می شود؛ گویی کتاب مقاله ای بوده که به صورت جزوه واره ای کتاب مانند، به چاپ رسیده است. گفتنی است که کتاب مورد مشاهده فاقد فهرست منابع است و موارد ذیل در این کتاب مورد بحث و بررسی قرار گرفته است:

مقدمه، دو مرحله اساسی، پیام و مخاطب، طرح اجمالی، گردآوری اطلاعات، تهیه فهرست منابع، یادداشت برداری، یادداشت مربوط به منابع غیرمکتوب، دسته بندی یادداشت، نگارش، مصالح، مصالح و طرح، زبان، سجاوندی، زیرنویس، حواشی کتابنامه، بازخوانی، نگاهی دیگر به عرضه نقد عام.

طرقی، مجید؛ درنامه روش تحقیق؛ چ دوم، قم: مرکز نشر هاجر وابسته به مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواران، ۱۳۸۵، ۲۰۰ ص، مصور، جدول، وزیری متوسط.

این کتاب برای حوزه های علمیه تنظیم شده و دارای چهار بخش است. در بخش اول به ارائه تعریف پژوهش و معرفی انواع پژوهش پرداخته است؛ بخش دوم، دو گام آغازین پژوهش، یعنی جستجو و انتخاب مسئله پژوهشی و شناخت آن را توضیح داده، در بخش سوم و چهارم به ترتیب به صورت مختصر چگونگی جمع آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل آن و روش تدوین گزارش پژوهش ارائه شده است.

طوسی، بهرام؛ راهنمای پژوهش و اصول علمی مقاله نویسی؛ مشهد: ترانه، ۱۳۷۳، ۲۳۴ ص، مصور، نمودار، وزیری متوسط.

مطالب این کتاب بنا بر گفته نویسنده در پیشگفتار، از این قرار است: «این کتاب... به طور مختصر و مفید مراحل قدم به قدم پژوهش و تهیه گزارش‌های آزمایشگاهی و عملی و همچنین طرز جمع‌آوری، طبقه‌بندی، تجزیه و تحلیل و تنظیم اطلاعات (Data) و نحوه نوشتن مقالات تحقیقی علمی و ادبی را از انتخاب موضوع تا پایان مقاله کامل شرح می‌دهد».

در بخش اول توضیحاتی بسیار ساده و در عین حال جامع بیان شده است؛ هر جا نویسنده لازم دیده موضوع مورد بحث را با مثال و یا حتی با چارت و نمودار برای خواننده واضح تر کرده است. در فصل دوم، ذیل جستجوی منابع در توضیح اتاق مرجع، به توضیح و معرفی کتبی می‌پردازد که در بخش مرجع نگهداری می‌شوند و در کنار کتب مرجع فارسی از کتب معتبر مرجع انگلیسی نیز نام می‌برد. در فصل ششم و هفتم - ذکر منابع و کتابنامه - حالات مختلفی که امکان دارد در یک مقاله برای نوشتن پاورقی‌ها پیش آید، توضیح می‌دهد؛ مواردی مثل پاورقی کتاب با نام مستعار نویسنده یا پاورقی کتابی که نام نویسنده ندارد، از این قبیل موارد است.

نویسنده، هدف از تنظیم این کتاب را «آموزش اصول مبانی تحقیق و پژوهش و آشنایی با مقدمات کار پژوهشی کتابخانه‌ای» ذکر می‌کند و معتقد است: تا فردی اصول سیستماتیک کاری را نداند، کمتر موفق به ابداع چیزی نو و بدیع خواهد شد و برای همین ابداع و ابتکار پژوهشگر را مرهون یادگیری اصول تحقیق می‌داند.

فصول کتاب عبارت است از: فصل اول: کلیات؛ فصل دوم: منابع پژوهشی؛ فصل سوم: در جستجوی منابع؛ فصل چهارم: جمع‌آوری اطلاعات؛ فصل پنجم: نوشتن مقاله؛ فصل ششم: ذکر منابع (زیر نویس‌ها)؛ فصل هفتم: کتابنامه.

طوسی، بهرام؛ هنر نوشتن؛ تهران: مرکز مللک علمی موسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی، ۱۳۵۴، ۱۲۰ ص، وزیری کوچک.

هدف این کتاب، آشنایی خوانندگان با اصول و فنون و جزئیات کار نویسندگی است. نویسنده، این کتاب را مشتمل بر دو قسمت می‌داند:

الف) اصول و مقدمات کار نوشتن که به طور کلی مورد بحث قرار می‌گیرد.

ب) طریقه نوشتن مقالات تحقیقی که البته متکی بر قسمت

اول بوده، به طور کامل موشکافی می‌شود.

نویسنده فصل اول را به مراحل اختصاص داده است که پژوهشگر برای نوشتن مقاله باید طی کند. او این مراحل را به گام می‌داند: اطلاعات قبلی، تمرکز بر موضوع، جمع‌آوری مطلب، ارزشیابی و انتخاب، طرح مقاله، شروع به نوشتن، مرور مطالب، پاک‌نویس و تهیه نسخه اصلی، آماده کردن نوشته برای چاپ. البته نویسنده این مراحل را مختص مقالات توصیفی و تحقیقی می‌داند.

این کتاب مشتمل بر سه بخش زیر است:

فصل اول: هنر نوشتن؛ فصل دوم: راه استفاده از کتابخانه؛ فصل سوم: نشانه‌گذاری.

غلامرضایی، محمد؛ روش تحقیق و شناخت مراجع ادبی؛ ج دوم، [بی‌جا]، جامی، ۱۳۷۶، ۲۲۴ ص، وزیری متوسط.

این کتاب تحریر دوباره‌ای از کتاب «آشنایی با مراجع تحقیق» است که در سال ۱۳۶۸ انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی یزد به چاپ رسانده است. مباحثی که در این کتاب بیان شده، اغلب مباحثی کلی است؛ البته خود نویسنده چندین بار به این موضوع اشاره کرده که این کتاب تنها برای آشنایی کلی است نه تفصیل مطلب: «هریک از بخش‌های این کتاب، در صورت تفصیل به کتابی تبدیل تواند شد و بیان جزئیات در هر یک از بخش‌های کتاب، این مختصر را مطول می‌کرد. تفصیل بسیار درخور چنین مجموعه‌ای نیست». نویسنده در برخی موارد برای تفهیم مطالب از عکس و تصویر استفاده کرده است؛ برای مثال صفحه ۳۸-۳۳ برای نشان دادن انواع خطوط در نظر گرفته شده است.

مطالب و فصول این کتاب از قرار زیر است:

فصل اول: کلیات (بخش اول: چاپ و چاپخانه؛ بخش دوم: روش استفاده از کتابخانه؛ بخش سوم: کتابشناسی نسخه‌های خطی، تکمله)؛ فصل دوم: تحقیق (بخش اول: سخنی در باب تحقیق و محقق؛ بخش دوم: یادداشت برداری و تهیه فهرست‌های راهنما؛ بخش سوم: مقاله و کتاب؛ بخش چهارم: تصحیح متون)؛ فصل سوم: آشنایی با مراجع، مرجع چیست؟

قائمی، علی؛ روش تحقیق با تأکید بر مکتب‌شناسی؛ ج دوم، تهران: امیری، ۱۳۷۲، ۴۴۸ ص، وزیری متوسط.

این کتاب از جمله کتبی است که در بیشتر کتب روش تحقیق، به عنوان منبع در قسمت منابع از آن یاد شده است. این کتاب

شیوه‌های بررسی تحقیق را در دو قسمت متمرکز کرده است:
الف) بررسی ذکر شیوه‌های فنون کلی تحقیق، به گونه‌ای که در شاخه‌های مختلف علوم انسانی محقق را به کار آید.

ب) ذکر شیوه‌ها و فنون تحقیق با تأکید بر مکتب‌شناسی که البته برای کسانی که خواستار تحقیق در زمینه یک مکتب با یک اسم هستند، بسیار کارآمد است.

این کتاب مشتمل بر شانزده بخش و شصت و یک فصل است. ذکر مطالب در این کتاب، گاه با توضیحات بسیار زیادی همراه می‌شود که در برخی مواقع به درک مطالب کمک شایانی می‌کند؛ ولی گاه باعث خستگی خواننده می‌شود؛ برای مثال در فصل ششم بخش دو، اهداف و مقاصد تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این فصل بررسی موضوعات فرعی و جزئی‌گاه حالت افراطی می‌گیرد؛ با این همه برخی مسائل و نکات نیز در این کتاب بسیار سهل و آسان توضیح داده شده است؛ نکاتی درباره تنظیم و شماره‌گذاری فیش‌ها، روش‌های مطالعه و ...
با اینکه در این کتاب شاهد توضیحات زیاد و پرداختن به جزئیات هستیم، گاه نیز شاهد اختصار بسیار زیادی هستیم که گویی مطلب ناقص رها شده است؛ مثلاً در نوشتن فهرست مآخذ و مراجع، نویسنده بسیار مختصر عمل کرده است.

فهرست بخش‌های این کتاب از قرار زیر است:

۱. محقق و تحقیق؛ ۲. تحقیق و مسائل آن؛ ۳. تحقیق و مراحل آن؛ ۴. موضوع تحقیق، مرز و طرح آن؛ ۵. روش برای تحقیق؛ ۶. منابع تحقیق و استخراج آن؛ ۷. روش‌های فهمی و موردی؛ ۸. روش‌های پرسش؛ ۹. روش‌های کشفی؛ ۱۰. روش‌های تحلیلی؛ ۱۱. روش تاریخی و سند؛ ۱۲. تدوین و تکمیل اطلاعات؛ ۱۳. تهیه و بررسی فرضیه؛ ۱۴. استنتاج و تلفیق تحقیق؛ ۱۵. بررسی و عرضه؛ ۱۶. نتیجه و فهرست‌ها.

کلارک، کیتس؛ مقدمه‌ای بر روش تحقیق در تاریخ؛ ترجمه آوانس آوانسیان؛ تهران: اساطیر، ۱۳۶۲، ۹۲ ص، وزیری کوچک.

در مقدمه، از زبان مترجم درباره این کتاب چنین بیان شده است: «ترجمه تحت اللفظی عنوان جزوه، راهنمای دانشجویان دوره تحقیق در زمینه‌های تاریخ می‌باشد که چاپ‌های اول آن در سال ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۵ بوده و پس از چاپ هم با تجدیدنظر در سال ۱۹۶۸، توسط دانشگاه کمبریج انتشار یافت. ترجمه فارسی از روی چاپ اخیر صورت گرفته است و عنوان آن توسط مترجم مختصر تغییری یافته است».

این کتاب یا به عبارتی جزوه، مقدمه‌ای است بر تحقیقات و

بررسی‌های تاریخی، و خواننده باید در کنار این جزوه از کتب و راهنمایی‌های پیشرفته‌تر نیز کمک بجوید؛ زیرا این جزوه کاملاً جنبه مقدماتی دارد. مطالبی که در این جزوه بیان شده است، از قرار زیر است:

۱. مقدمه؛ ۲. هدف از تحقیق؛ ۳. انتخاب موضوع؛ ۴. وسایل لازم؛ ۵. نقد شواهد؛ ۶. ارائه شواهد؛ ۷. یادداشت‌های تحقیق؛ ۸. نتیجه، ضمائم، ضمیمه I: کتب مرجع به تحقیقات تاریخی، ضمیمه II: جستجو برای مواد تحقیق، ضمیمه III: وسایل کار، فهرست مراجع و مصادر، فهرست اسامی کتابخانه‌های مهم تهران.
۲. فهرست آثاری در زمینه کتاب حاضر؛ ۳. فهرست مقداری از مراجع و مصادر.

ماهیار، عباس؛ مرجع‌شناسی ادبی و روش تحقیق؛ تهران: قطره، ۱۳۷۵، ۳۱۴ ص، وزیری متوسط.

فصل اول و دوم این کتاب با عنوان‌های «کلیات» و «روش تحقیق»، مخصوص آشنایی خواننده با اصول اولیه انجام تحقیق است. فصل سوم با عنوان «کتاب‌های مرجع و منابع و مآخذ دیگر»، مختص مرجع‌شناسی است. این کتاب بیشتر، از نظر آشنایی با مراجع سودمند است؛ به طوری که فصل اول و دوم تنها ۴۵ صفحه این کتاب را دربر می‌گیرد و بقیه به مرجع‌شناسی اختصاص یافته است. نکته جالب توجه در این است که در همین ۴۵ صفحه نیز گاه شاهد عدم پیوستگی مطالب هستیم؛ برای مثال در فصل دوم در قسمت تنظیم رساله یا اثر، پس از ذکر عنوان، از مقدمه یاد شده و پس از توضیح درباره شماره‌گذاری مقدمه، به بیان نکاتی پرداخته است که در مقدمه تصحیح متون خطی ذکر می‌شود؛ نکاتی مثل شرح احوال مؤلف، بحث در عقاید و اخلاف مؤلف، بررسی مقام مؤلف، بررسی آثار مؤلف، شیوه تصحیح متن و ... و این در حالی است که در این کتاب جز در این مورد، هیچ بحثی درباره تصحیح و به طور کلی متون خطی به میان نیامده است.

این کتاب از لحاظ شناخت مراجع، به خواننده و دانشجویان ادبیات بسیار کمک می‌کند. مراجع مورد نظر طبق دسته‌بندی‌های منظمی در بهره‌ها و گفتارها ذیل فصل سوم معرفی می‌شود. این فصل مشتمل بر پنج بهره است: «منابع راهنما»، «علوم ادبی»، «منابع علوم دینی»، «منابع علوم تاریخی»، «منابع علوم اوایل». هر کدام از این بهره‌ها به گفتارهای فرعی و جزئی‌تری تقسیم شده است و کتب مرجع مفیدی را به دانشجویان و خواننده معرفی می‌کند.

محدثنی، جواد؛ روش‌ها؛ چ چهارم، قم: معروف، ۱۳۷۵، ۲۲۴ ص، رقمی.

موضوعاتی که در این کتاب بیان شده، شامل این مطالب است: «روش مطالعه، روش تندخوانی، روش یادداشت‌برداری، روش تحقیق، روش نگارش، روش ترجمه، روش کتابشناسی، روش تدریس و کلاس‌داری، روش خطابه و سخنوری، متون نثر ادبی».

نویسنده در مقدمه کتاب، ذکر می‌کند: درباره هر یک از موضوعات این کتاب کتب متعددی نوشته شده و این کتاب به دلیل اشتمال بر چندین موضوع، مختصر و فشرده است. در این کتاب تنها به بیان مفاهیم کلیدی و کلیات بسنده شده است؛ ولی نکته قابل ذکر اینکه در پایان هر بخش، نویسنده به معرفی کتبی درباره همان مبحث می‌پردازد و خواننده را برای آشنایی بیشتر، به این کتب هدایت می‌کند.

مصدق، حمید؛ مقدمه‌ای بر روش تحقیق؛ کرمان: مدرسه عالی مدیریت کرمان، ۱۳۵۰، ۱۷۴ ص، وزیری متوسط.

در این کتاب، بیشتر ناظر مباحث نظری روش تحقیق هستیم. نکته قابل ذکر درباره این کتاب، پایان فصول است که مشخصات منابع و مآخذی که بیشتر مورد استفاده قرار گرفته، تحت عنوان «برای مطالعه بیشتر، ذکر شده و خواننده را به منابع دیگر سوق می‌دهد».

این کتاب مبتنی بر چهار بخش است: بخش نخست: بنیاد تحقیق؛ بخش دوم: طبقه‌بندی علوم؛ بخش سوم: تحقیق علمی؛ بخش چهارم: بنیادهای دیگر.

منشادی، مرتضی؛ روش تحقیق و مرجع‌شناسی؛ بندرعباس: دانشگاه هرمزگان، ۱۳۸۰، ۱۷۶ ص، وزیری متوسط.

این کتاب به تحقیق و روش آن در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی می‌پردازد و مطالب آن قطعاً با مطالبی که درباره روش تحقیق در ادبیات بیان می‌شود، متفاوت است و یا با آن سازگاری اندکی دارد. مطالب تا بهره چهارم یا شامل کلیات است و یا نکات خاص و تخصصی رشته علوم اجتماعی را بیان می‌کند. در بهره چهارم به بررسی انواع روش‌های جمع‌آوری اطلاعات می‌پردازد و گردآوری اطلاعات را در دو بخش گردآوری داده‌های دست اول و گردآوری داده‌های دست دوم، مورد بررسی قرار می‌دهد.

توضیحاتی که در این کتاب درباره مرجع‌شناسی داده می‌شود، از یازده صفحه تجاوز نمی‌کند. توضیحات بسیار

مختصر و معرفی کتب مرجع نیز بسیار اندک است که البته با در نظر گرفتن این مطلب که کتاب برای محققان علوم اجتماعی تدوین شده و روش تحقیق آنها با روش تحقیق رشته‌ای مثل ادبیات که متکی بر کتب و اسناد کتابخانه‌ای است، تفاوت دارد، توجیه پذیر می‌باشد. در بهره ششم نیز نویسنده نظام صوری تحقیق را مورد بررسی قرار داده است؛ مواردی مثل پژوهش، حاشیه‌گذاری، آیین نگارش، عنوان‌گذاری، فهرست مطالب و ...

نویسنده، این کتاب را به شش بهره تقسیم کرده است: بهره نخست: پایه‌های فلسفی و روش‌های علمی؛ بهره دوم: روش‌های پژوهش علمی؛ بهره سوم: روش‌های پژوهشی ویژه علوم اجتماعی؛ بهره چهارم: گردآوری داده‌ها؛ بهره پنجم: تجزیه و تحلیل مطالب؛ بهره ششم: ویژگی‌های یک پژوهش‌نامه.

موگهی، عبدالرحیم؛ روش یادداشت‌برداری و دسته‌بندی مطالب؛ چ دوم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۹۶ ص، جدول، مصور، نمودار، وزیری متوسط.

از آنجا که فیش‌برداری از مراحل مهم تحقیق به شمار می‌آید و در اکثر کتب روش تحقیق به اجمال درباره آن سخنی به میان آمده، مطالعه این کتاب برای آشنایی با یادداشت‌برداری و تنظیم مطالب، کار بسیار کاربردی‌ای است. با اینکه در اکثر مطالب و مباحث کتاب شاهد ایجاز و اختصار هستیم، ولی پیوستگی مطالب و عدم اطناب، کمک شایانی به خواننده کرده است و او را از ابهام‌ها و سردرگمی‌هایی که در اکثر کتب روش تحقیق گریبانگیر خواننده می‌شود، رها کرده است. در این کتاب بیشتر مطالب با ذکر شماره‌های متوالی، تیتروار بیان شده است. فصل نخست با توضیحاتی ابتدایی و ساده درباره فیش آغاز می‌شود: تعریف فیش، جنس فیش، اندازه فیش، شکل فیش؛ سپس به ذکر نکاتی درباره اهمیت یادداشت‌برداری می‌پردازد و سخن خود را با احادیثی از بزرگان تحکیم می‌کند. در فصل سوم از بخش اول، در ضمن بیان ابزار و وسایل یادداشت‌برداری به برگه راهنما نیز اشاره می‌کند و توضیحاتی موجز و در عین حال مفید برای دسته‌بندی مطالب و جلوگیری از پراکندگی و درهم شدن فیش‌ها بیان می‌کند.

بخش‌ها و فصول این کتاب از قرار زیر است:

بخش نخست: روش یادداشت‌برداری (فیش‌برداری):

- فصل ۱: تعریف فیش و مشخصات آن؛ فصل ۲. اهمیت یادداشت‌برداری؛ فصل ۳. ابزار و وسایل یادداشت‌برداری؛ فصل ۴. انواع و روش‌های یادداشت‌برداری؛ فصل ۵. مراحل

یادداشت برداری؛ فصل ۶. روش طبقه بندی و بازیابی فیش ها و اصول یادداشت برداری.

بخش دوم: روش دسته بندی مطالب (تنظیم و طبقه بندی مواد و اطلاعات)

فصل ۱: تعریف و اهمیت دسته بندی؛ فصل ۲. انواع روش های دسته بندی؛ فصل ۳: اصول دسته بندی و روش تزیین آن.

مهاجری، علیرضا؛ مبانی روش تحقیق تدارک مقاله های تحقیقی و پایان نامه های دانشجویی؛ تهران: امید، ۱۳۸۳، ۱۹۲ ص، جدول، وزیری کوچک.

این کتاب در شش فصل تدارک دیده شده است:

فصل اول: کلیات (۱. تحقیق و انواع آن؛ ۲. موضوع تحقیق؛ ۳. تعریف روش؛ ۴. روش شناسی (متدولوژی))؛ فصل دوم: تحقیق علمی (۱. تعریف علم و تمایز آن با دیگر وجوه معرفت؛ ۲. تقسیم بندی علوم؛ ۳. معرفت علمی؛ ۴. قانون علمی؛ ۵. ویژگی های علوم تجربی و علوم انسانی - اجتماعی؛ ۶. مراحل تحقیق علمی؛ ۷. مشخصات و اجزای تشکیل دهنده تئوری یا نظریه علمی؛ ۸. فنون تحقیق؛ ۹. تعریف پاره ای مفاهیم مرتبط با پژوهش)؛ فصل سوم: مراحل اجرایی پژوهش و تنظیم گزارش تحقیق (۱. فیش برداری؛ ۲. نگارش مقاله)؛ فصل چهارم: ساختار مقاله یا رساله های دانشجویی، فهرست جداول و نمودارها؛ فصل پنجم: تنظیم متن سخنرانی از روی مقالات پژوهشی، نکات ضروری برای ارائه سخنرانی (۱. به تفاوت گفتار و نوشتار باید توجه داشت؛ ۲. برقراری ارتباط مناسب با شنوندگان؛ ۳. طرح و فرم سخنرانی، زمان بندی)؛ فصل ششم: روش ها و فنون گردآوری اطلاعات (۱. گردآوری اطلاعات از راه مشاهده؛ ۲. دستیابی به اطلاعات از طریق پرسشنامه؛ ۳. گردآوری داده ها از طریق مصاحبه؛ ۴. مقایسه و سنجش مزایای پرسشنامه و مصاحبه؛ ۵. شرایط برگزاری یک مصاحبه مطلوب).

نویسنده در پیشگفتار بیان می کند: «در این نوشتار توجه ما بیشتر معطوف به نیازهای دانشجویان برای استفاده از منابع، در جهت تنظیم مقاله پژوهشی و یا رساله های دانشجویی است و در این رابطه به چگونگی طرح مسئله، تعریف موضوع، روش شناسی (متدولوژی)، مراحل تحقیق علمی، فیش برداری و پاره ای نکات دیگر اشاره خواهیم کرد».

فصل اول و دوم این کتاب، بیشتر بیان کلیات است و مشتمل بر تعریف و توضیح مفاهیم مربوط به تحقیق و پژوهش؛ ولی از فصل سوم به بعد، مطالب گویای اندکی از جنبه نظری فاصله

می گیرند؛ برای مثال فصل سوم درباره فیش برداری و فیش کتابشناسی صحبت می کند و با ذکر نمونه هایی متعدد از فیش های کتاب شناسی، خواننده را به مطلب مورد بحث نزدیک تر می کند. در همین فصل، در قسمت نگارش مقاله به ذکر نکاتی می پردازد که نویسنده مقاله باید مورد توجه قرار دهد؛ نکاتی درباره نقل قول ها و استناد به سخن دیگران؛ سپس به پاورقی می پردازد که البته در این مرحله نیز از ذکر شاهد و مثال خودداری نمی کند و حالات مختلف ذکر منبع در پاورقی را توضیح می دهد.

در این کتاب، فصلی مطرح شده است که در کمتر کتابی از کتب روش تحقیق به آن پرداخته می شود، و آن نحوه ارائه کنفرانس است که می توان این مورد را از جمله مزایای این کتاب به شمار آورد؛ با این حال باید متذکر شد در برخی موارد، نویسنده دقیق و کامل به بررسی مطالب پرداخته است؛ مثلاً در فصل ششم: «روش و فنون گردآوری اطلاعات» تنها به بیان سه روش مشاهده، پرسشنامه و مصاحبه پرداخته است و این در حالی است که جمع آوری اطلاعات تنها محدود به این سه روش نمی شود؛ از طرفی شاید بهتر بود این فصل قبل از فصل سوم (مراحل اجرایی پژوهش و تنظیم گزارش تحقیقی) قرار می گرفت.

نادری، عزت الله و مریم سیف نراقی؛ روش های تحقیق در علوم انسانی با تأکید بر علوم تربیتی؛ چ سوم، تهران: دفتر تحقیقات و انتشارات بدر، ۱۳۶۶، ۲۴۱ ص، جدول و نمودار، وزیری متوسط.

نویسندگان، هدف از تألیف این کتاب را بیان روش های تحقیق در علوم انسانی می دانند و در ادامه بیان می دارند: تأکیدی که در عنوان آن بر علوم تربیتی شده، تنها به لحاظ پاره ای مثال هاست که از حوزه علوم تربیتی انتخاب شده است. در شروع هر فصل ابتدا مقدمه ای ذکر می شود و ذهن خواننده را آماده پذیرش مطالب فصل می کند. پس از پایان فصل نیز در چند خط، خلاصه ای از مطالب بیان می شود و سپس سؤالاتی مرتبط با مطالب تحت عنوان، «برای اندیشیدن» مطرح می کند. در جای جای این کتاب، مطالب با ذکر جداول به خواننده تفهیم می شود؛ برای مثال در فصل چهارم با عنوان «روش تحقیق» قبل از اینکه روش های تحقیق را توضیح دهد، جدولی رسم کرده، مواردی مثل نوع روش تحقیق، آنچه بیان می کند، هدف و مثال ها را گنجانده است. خواننده تنها با مشاهده جدول به اجمال درمی یابد فصل چهارم چه مواردی را

۶. این جدول در صفحه ۶۱ کتاب ترسیم شده است.

دربار می‌گیرد؛ البته با روش‌های تحقیق، اهداف هر کدام و مثال‌هایی از آن روش‌ها نیز آشنا می‌شود.

در بسیاری از فصول این کتاب، شاهد مطالب تخصصی علوم تربیتی هستیم و این مطالب با توضیح و تفسیر بیشتری بیان شده است؛ مثلاً در بیان روش‌های تحقیق، تأکید بسیاری بر تحقیق تجربی شده است؛ البته ناگفته نماند نکاتی که در پیوست بعد از فصل هشتم درباره فیش‌نویسی بیان شده، خواننده را در فضایی محدود و بسته در زمینه فیش‌نویسی قرار می‌دهد؛ گویی نویسندگان، ذوق و سلیقه محقق برای فیش‌نویسی را نادیده گرفته‌اند و تنها به نوعی خاص از برگه برای فیش‌نویسی بسنده کرده‌اند. با تمام این موارد، وجود مثال‌ها و شواهد کافی و استفاده مناسب از جدول‌ها در کتاب باعث تفهیم هرچه بهتر و آسان‌تر مطالب به خواننده شده است.

توالی فصول کتاب، به ترتیب زیر است:

فصل اول: ماهیت و هدف‌های آموزش عالی و رابطه آن با تحقیق؛ فصل دوم: مقدمه‌ای بر تحقیق علمی؛ فصل سوم: انتخاب و تنظیم موضوع تحقیق؛ فصل چهارم: مقدمه، جدول شماره یک، خلاصه‌ای از نه روش تحقیق؛ فصل پنجم: عدم کنترل عوامل ناخواسته و کاهش روایی در تحقیقات تجربی؛ فصل ششم: انواع طرح‌های تحقیق تجربی؛ فصل هفتم: روش‌های جمع‌آوری اطلاعات؛ فصل هشتم: طرز تهیه و نوشتن رساله یا پایان‌نامه تحقیقی.

نبوی، بهروز؛ مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم اجتماعی؛ ج دوم، تهران: کتابخانه فروردین، ۱۳۵۱، ۲۲۲، مصور، نقشه، جدول، نمودار، وزیری متوسط.

با اینکه نویسنده این کتاب را مجموعه‌ای کامل درباره روش علمی تحقیق نمی‌داند و معتقد است این کتاب تنها کوششی است در معرفی اصول و مفاهیم روش علمی تحقیق، آن هم به ایجاز و اختصار؛ ولی مطالب مذکور در آن، نسبت به بسیاری از کتب روش تحقیق مفصل است؛ چه اینکه نام این کتاب را در منابع و مآخذ بسیاری از کتب روش تحقیق می‌بینیم. شاید این مسئله به دلیل اشتغال کلی این کتاب بر مباحثی مثل کلیات روش تحقیق، طرح تحقیق، مراحل روش تحقیق، روش‌های جمع‌آوری اطلاعات و... باشد. با اینکه این کتاب برای رشته علوم اجتماعی تدوین و تنظیم شده، ولی مطالعه آن برای تحقیق در اکثر رشته‌های تحصیلی سودمند است؛ زیرا اصول و قواعدی که بیان می‌شود، در بسیاری موارد کلی است و به صورت اختصاصی بیان نشده است. برخی از فصول این کتاب،

بحث‌هایی است که در دیگر کتب روش تحقیقی به اجمال درباره آن سخن گفته شده است؛ مثل طرح تحقیق. فصل چهارم این کتاب به طرح‌های تحقیق اختصاص یافته و پس از بیان هدف طرح تحقیق، به بیان انواع طرح‌های تحقیق می‌پردازد.

فصول کتاب عبارت است از: فصل اول: کلیات؛ فصل دوم: عناصر اصلی روش علمی تحقیق؛ فصل سوم: طرح‌های تحقیق؛ فصل چهارم: مراحل روش علمی تحقیق؛ فصل پنجم: روش‌های جمع‌آوری اطلاعات؛ فصل ششم: اندازه‌گیری؛ فصل هفتم: طرز تهیه و نوشتن گزارش تحقیق. نقیان فشارکی، مهدی؛ راهنمای تدوین گزارش علمی و فنی (به روش تحقیق)؛ تهران: یا مهدی (عج)، ۱۳۷۸، ۲۷۹، ص، مصور، جدول، نمودار و واژه‌نامه، وزیری متوسط.

در صفحه پنج پیشگفتار، موضوع بحث کتاب اینگونه معرفی شده است: «هر گزارش پژوهشی، با توجه به موضوع و مخاطبان خود، ویژگی‌هایی خاصی دارد؛ ولی همه این گونه گزارش‌ها در برخی خصوصیات مشترک‌اند. این ویژگی‌های مشترک، چیزی نیست جز اصول تدوین گزارش‌های علمی و پژوهش که موضوع بحث حاضر است»؛ به عبارت دیگر هدف کتاب سازماندهی و مستندسازی نتایج به دست آمده از تحقیقات علمی است. این کتاب بیشتر بر روی نحوه نگارش و جنبه‌های صوری و ظاهری تحقیق و پژوهش بحث می‌کند و از مزیت آن می‌توان به مقدمه‌ای اشاره کرد که در ابتدای هر فصل بیان می‌شود. این مقدمه علاوه بر بیان ضرورت آن فصل، کمک شایانی به تفهیم مطالب فصل می‌کند.

فصول این کتاب عبارت است از: فصل ۱: تحقیق و نگارش؛ فصل ۲: تولید دانش؛ فصل ۳: اصول نگارش فصل؛ فصل ۴: سازمان گزارش؛ فصل ۵: ساختار گزارش؛ فصل ۶: زبان گزارش فصل؛ فصل ۷: تصاویر گزارش؛ فصل ۸: نکات تاپی گزارش؛ فصل ۹: نکات تکمیلی گزارش فصل؛ فصل ۱۰: انواع گزارش؛ فصل ۱۱: ارائه سخنرانی.

یا حقی، محمدجعفر و محمد مهدی ناصح، راهنمای نگارش و ویرایش با افزوده‌ها و تغییرات بنیادین؛ ج بیست و سوم، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۴، ۲۲۶، ص، وزیری متوسط.

با اینکه در عنوان این کتاب، از روش تحقیق یا مرجع‌شناسی نشانی یافت نمی‌شود، ولی در نوشتن و تنظیم تحقیق، این کتاب بسیار پرفایده است. یکی از مطالبی که در اکثر کتب روش تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد، بررسی علایم سجاوندی و

حتی رسم الخط صحیح است که دو بخش اول و دوم این کتاب، مشتمل بر این موارد است. بخش‌های چهارم به بعد این کتاب، دربردارنده مطالبی است درباره روش تحقیق. بخش ششم کتاب به پیوست‌ها و نمونه‌ها اختصاص دارد که شامل: «صفحه‌آرایی در نوشته‌ها و آثار تحقیقی»، «برخی نشانه‌ها و علایم اختصاری در نوشته‌های تحقیقی»، «برخی نشانه‌های اختصاری برای ویراستاری»، «غلطگیری و تصحیح دست‌نویس‌ها و نمونه‌های چاپی»، «الفبای صوتی و نشانه‌های آوانگاری» است. مطالبی که در بخش چهارم این کتاب مطرح می‌شود، مواردی است که در انجام تحقیق، مرتب با آن برخورد می‌کنیم؛ مواردی مثل ارجاعات و یا نوشتن پانوش‌ها و... از این نظر مطالعه این کتاب در امر تحقیق سودمند است. بخش‌های این کتاب، عبارت است از: نکاتی درباره رسم الخط فارسی، قواعد نقطه‌گذاری، موارد استفاده از ارقام و اعداد، روش تحقیق و پژوهش علمی، ویراستاری و آماده‌سازی متن برای چاپ، پیوست‌ها و نمونه‌ها. در قسمت انتهایی کتاب، نویسندگان چند صفحه‌ای را به کتابشناسی نگارش و ویرایش و روش تحقیق اختصاص داده‌اند و خواننده را با منابع بیشتر آشنا می‌سازند.

یوسفی، حسین علی؛ پژوهش و نگارش (روش تحقیق و مرجع‌شناسی در ادبیات فارسی)؛ تهران: چاپار، ۱۳۸۲، ص ۳۰۴، وزیری متوسط. این کتاب برای دانشجویان زبان و ادب فارسی نوشته شده است و هدف آن، یافتن پاسخ برای این پرسش است که برای انجام یک پژوهش درست، از چه روشی باید استفاده کرد؟ مؤلف، روش‌شناسی را از اولویت‌های نخستین و مهم و ضروری در برنامه‌های درسی دانشگاهی به شمار می‌آورد. این کتاب بازنویس کتاب قبلی نویسنده، با عنوان «آشنایی با روش تحقیق و مرجع‌شناسی» است؛ اما از آنجا که از لحاظ ساختاری و محتوایی با کتاب قبلی متفاوت است، عنوان آن تغییر یافته است. نویسنده در بخش اول به بررسی، توضیح و تعریف پاره‌ای اصطلاحات حوزه پژوهش پرداخته است و با اینکه در این کتاب بحثی درباره نسخه خطی نشده است، ولی در صفحات ۲۴ و ۲۵ در بخش اصطلاحات و حوزه پژوهشی، شاهد اصطلاحاتی از قبیل نسخه خطی، نسخه عکس، نسخه چاپی، نسخه اساس، مقابله، تصحیف، تحریف و... هستیم. در فصل دوم از بخش اول که کلیات روش تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است، با اینکه توضیحات کلی بیان شده، ولی خواننده را دچار ابهام نمی‌کند و با ایجاز و اختصار، مطالب به خواننده منتقل می‌شود.

بخش دوم این کتاب به مرجع‌شناسی اختصاص دارد. توضیحات در این بخش، بسیار مختصر است و به اجمال به آن پرداخته شده که البته خود نویسنده نیز به این نکته اشاره می‌کند و معتقد است: دانشجویان در کار پژوهشی باید علاوه بر منابع مکتوب، از طریق سایت‌های اینترنتی نیز به جستجوی منابع بپردازند و به طور کلی روش‌شناسی و مرجع‌شناسی باید در حوزه و میدان عمل فراگرفته شود.

این کتاب در دو بخش کلی و چندین فصل تدوین شده است: بخش اول: روش تحقیق؛ فصل اول: اصطلاحات حوزه پژوهشی؛ فصل دوم: کلیات روش تحقیق؛ فصل سوم: مراحل تحقیق؛ فصل چهارم: روش تهیه و اجرای کنفرانس؛ فصل پنجم: روش تهیه پایان‌نامه. بخش دوم: مرجع‌شناسی.

معرفی مقاله‌های روش تحقیق و مرجع‌شناسی

- ابتکار، نقی؛ «چگونگی ایجاد انگیزه تحقیق - کیفیت پرورش محقق و مبتکر - چگونگی جذب استعدادها و خلاق»؛ مجموعه مقالات سمینار تحقیق و توسعه؛ تهران: دبیرخانه سمینار تحقیق و توسعه، سازمان پژوهش‌های علمی و فنی ایران، ۱۳۶۸، ص ۲۶-۲۹.

- امیرقاسمی، مینو؛ «شیوه‌های بکارگیری دانشجویان داخل و خارج در انجام تحقیقات»، مجموعه مقالات سمینار تحقیق و توسعه؛ تهران: دبیرخانه سمینار تحقیق و توسعه، سازمان پژوهش‌های علمی و فنی ایران، ۱۳۶۸، ص ۳۰-۳۴.

- امیر، محسن؛ «شیوه ضبط نام اشخاص و لغات در فرهنگ»؛ مجله آینده، ۱۳۶۰، ۶۳۱-۶۳۵.

- اوانسیان، اوانس؛ «تفاوت ذوق و سلیقه ادبی اروپایی با مردم خاورمیانه»؛ راهنمای کتاب، ج ۲۰، ص ۳۱۲-۳۲۰.

- بدره‌ای، فریدون؛ «روش نوشتن پانویس و کتابنامه در نوشته‌های تحقیقی»؛ راهنمای کتاب، س ۱۳، ۱۳۴۹، ضمیمه شماره اول و دوم.

- خدابخشی، لیلا؛ «گزارشی از وضعیت کتابها و آموزش روش تحقیق در دانشگاهها فرصت‌هایی که کم نیستند!»؛ فرهنگ و پژوهش، ش ۱۴۸، ص ۴-۷.

- خرمشاهی، بهاء‌الدین؛ «از بهر خدا منویس! (نویسندگی در روزگار ما»؛ کتاب پژوهشی: پژوهش‌هایی در زمینه کتاب و نقد کتاب؛ به کوشش محمد اسفندیاری؛ قم: خرم، ۱۳۷۵، ص ۴۹-۶۴.

- رنجبر، احمد؛ «روش جدید تحقیق در ایران»؛ گوهر، ش ۳، ۱۳۵۴، صص ۵۱۶-۵۱۹ و ۶۱۱-۶۱۵.

- خارج در انجام تحقیقات»، مجموعه مقالات سمینار تحقیق و توسعه؛ تهران: دبیرخانه سمینار تحقیق و توسعه، سازمان پژوهش‌های علمی و فنی ایران، ۱۳۶۸، ص ۳۰-۴۳.
۶. امیر، محسن؛ «شیوه ضبط نام اشخاص و لغات در فرهنگ»؛ مجله آینده، ۱۳۶۰، ص ۶۳۱-۶۳۵.
۷. انوار، پروین؛ مأخذشناسی و استفاده از کتابخانه؛ چ چهارم، تهران: زوار، ۱۳۷۵.
۸. اوانسیان، اوانس؛ «تفاوت ذوق و سلیقه ادبی اروپایی با مردم خاورمیانه»؛ راهنمای کتاب، ج ۲۰، ص ۳۱۲-۳۲۰.
۹. بدره‌ای، فریدون؛ «روش نوشتن پانویس و کتابنامه در نوشته‌های تحقیقی»؛ راهنمای کتاب، سال ۱۳، ۱۳۴۹، ضمیمه شماره اول و دوم.
۱۰. بیابانگرد، اسماعیل؛ روش‌های تحقیق در علوم انسانی و اجتماعی؛ تهران: مؤسسه کتاب مهربان نشر، ۱۳۸۲.
۱۱. پریخ، مه‌ری و رحمت‌الله فتاحی؛ راهنمای نگارشی مرور نوشتارها و پیشینه پژوهش؛ تهران: کتابدار، ۱۳۸۴.
۱۲. تاجداری، پرویز؛ روش‌های علمی تحقیق همراه با نظریه ارزشیابی؛ چ دوم، تهران: اتا، ۱۳۷۳.
۱۳. ثروت، منصور؛ مرجع‌شناسی و روش تحقیق (رشته زبان و ادبیات فارسی)؛ چ پنجم، تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۳.
۱۴. چی ورتن، تورا؛ راهنمای نوشتن رساله‌های پژوهشی؛ ترجمه محمدتقی مهدی؛ چ دوم، تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی ایران، ۱۳۶۶.
۱۵. حرّی، عباس؛ آیین گزارش‌نویسی؛ تهران: دبیرخانه هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۷۱.
۱۶. حسین‌نژاد، ق؛ روش تحقیق مفهومی در متون اسلامی؛ تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۷.
۱۷. خاکی، غلامرضا؛ روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه‌نویسی؛ تهران: مرکز تحقیقات علمی کشور با همکاری کانون فرهنگی انتشارات درایت، ۱۳۷۸.
۱۸. خدابخشی، لیلیا؛ «گزارشی از وضعیت کتاب‌ها و آموزش روش تحقیق در دانشگاه‌ها فرصت‌هایی که کم نیستند!»؛ فرهنگ و پژوهش، س ۱۴۸، ص ۷-۴.
۱۹. خرماهی، بهاء‌الدین؛ «از بهر خدا منویس! (نویسندگی در روزگار ما)»، کتاب پژوهشی: پژوهش‌هایی در زمینه کتاب و نقد کتاب؛ به کوشش محمد اسفندیاری؛ قم: خرم، ۱۳۷۵، ص ۴۹-۶۴.
۲۰. خواجه‌نوری، عباسقلی؛ روش تحقیق؛ چ ششم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۱.

- زیرین کوب، عبدالحسین؛ «تحقیق درست»، یادداشت‌ها و اندیشه‌ها از مقالات نقدها و اشارات؛ به کوشش عنایت‌الله مجیدی؛ ج ۲، ج ۱، تهران: طهوری، ۱۳۵۱، ص ۹-۱۷.
- شعار، جعفر؛ «تحقیق و واقعیت»، هشتمین کنگره تحقیقات ایرانی؛ به کوشش محمدروشن، ۱۳۷۵، ص ۵۵۹-۵۷۲.
- فلاطوری، جواد؛ «مقصود از تحقیقات علمی و روش آن شهرت و تحقیقات ایران»؛ راهنمای کتاب، ش ۸ و ۹، ص ۵، آبان و آذر، ۱۳۴۱، صص ۶۷۶ و ۶۸۳.
- قاسم‌زاده، محمدباقر؛ «کیفیت پرورش محقق، مبتکر در نظام آموزشی کشور»، مجموعه مقالات سمینار تحقیق و توسعه؛ تهران: دبیرخانه سمینار تحقیق و توسعه، سازمان پژوهش‌های علمی و فنی ایران، ۱۳۶۸، ص ۱۵۰-۱۵۱.
- محمدی اصل، عباس؛ «مقارنات نظری روش تحقیق علمی»، اطلاعات علمی؛ ش ۸، ص ۱۶، خرداد ۱۳۸۱، ص ۶۱-۶۲.
- محیط طباطبایی، محمد؛ «پیرامون تحقیق و تتبع»؛ گوهر، ش ۶، ۱۳۷۵، ص ۴۲۵-۴۳۱.
- نائل خانلری، پرویز؛ «شیوه و روش تحقیق»؛ مجله سخن، دوره ۲۵، ش ۳ و ۴، مرداد و شهریورماه ۱۳۵۵، ص ۲۶۱-۲۷۳.
- یوسفی، غلامحسین؛ «لزوم تجدیدنظر در تحقیقات ادبی و تدریس ادبیات فارسی»، برگه‌هایی در آغوش باد؛ ج ۲، ج ۱، چ دوم، تهران: انتشارات علمی، ۱۳۷۲، ص ۴۵۱-۴۶۲.

منابع

۱. آریانپور، امیرحسین؛ پژوهش و پژوهش‌نامه؛ چ ۴، تهران: گستره، ۱۳۷۸.
۲. ابتکار، تقی؛ «چگونگی ایجاد انگیزه تحقیق - کیفیت پرورش محقق و مبتکر - چگونگی جذب استعدادها و خلاق»، مجموعه مقالات سمینار تحقیق و توسعه؛ تهران: دبیرخانه سمینار تحقیق و توسعه - سازمان پژوهش‌های علمی و فنی ایران، ۱۳۶۸، ص ۲۶-۲۹.
۳. احمدی گیوی، حسن؛ آیین پژوهش و مرجع‌شناسی؛ تهران: هما، ۱۳۷۳.
۴. اصفهانیان، وحید و محمدحسین یار محمدیان؛ راهنمای نگارش و تدوین پایان‌نامه ویژه دانشجویان تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکتری)؛ اصفهان: مانی با همکاری دانشگاه آزاد خوراسگان، ۱۳۷۸.
۵. امیرقاسمی، مینو؛ «شیوه‌های به‌کارگیری دانشجویان داخل و

۲۱. ذاکر، م؛ مقدمه‌ای بر روش تحقیق در تاریخ؛ [بی‌جا]، آیت، [بی‌تا].
۲۲. رنجبر، احمد؛ روش تحقیق و مأخذشناسی؛ تهران: اساطیر، ۱۳۶۸.
۲۳. رنجبر، احمد؛ «روش جدید تحقیق در ایران»؛ گوهر، ش ۳، ۱۳۵۴، صص ۵۱۶-۵۱۹ و ۶۱۱-۶۱۵.
۲۴. ریاحی، غلامحسین؛ آشنایی با اصول و روش تحقیق؛ تهران: اشراقیه؛ ۱۳۷۰.
۲۵. زرین کوب، عبدالحسین؛ «تحقیق درست»، یادداشت‌ها و اندیشه‌ها از مقالات نقدها و اشارات؛ به کوشش عنایت‌الله مجیدی؛ ج ۲، ج ۱، تهران: طهوری، ۱۳۵۱، صص ۹-۱۷.
۲۶. ستوده، غلامرضا؛ مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی؛ چ یازدهم، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۴.
۲۷. سرافراز، علی‌اکبر؛ راهنمای پژوهش و نگارش مقالات علمی و رساله تحصیلی؛ مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۶۶.
۲۸. شعار، جعفر؛ «تحقیق و واقعیت»، هشتمین کنگره تحقیقات ایرانی؛ به کوشش محمد روشن، ۱۳۷۵، صص ۵۵۹-۵۷۲.
۲۹. شلی، احمد؛ فن پژوهش بررسی سیستماتیک روش‌های نگارش مقالات علمی و پایان‌نامه‌ها؛ ترجمه: جعفر سامی‌الدبونی؛ تهران: جهاد دانشگاهی، ۱۳۶۹.
۳۰. صلح‌جو، علی؛ پژوهش و نگارش: راهنمای نوشتن مقاله، رساله و کتاب تحقیق؛ تهران: آگاه، ۱۳۶۸.
۳۱. طرقي، مجید؛ درسنامه روش تحقیق؛ چ دوم، قم: هاجر (وابسته به مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران)، ۱۳۸۵.
۳۲. طوسی، بهرام؛ راهنمای پژوهش و اصول علمی مقاله‌نویسی؛ مشهد: ترانه، ۱۳۷۳.
۳۳. غلامرضایی، محمد؛ روش تحقیق و شناخت مراجع ادبی؛ چ دوم، [بی‌جا]، جامی، ۱۳۷۶.
۳۴. فلاطوری، جواد؛ «مقصود از تحقیقات علمی و روش آن شهرت و تحقیقات ایران»؛ راهنمای کتاب، س ۵، ش ۸ و ۹، آبان و آذر، ۱۳۴۱، صص ۶۷۶ و ۶۸۳.
۳۵. قائمی، علی؛ روش تحقیق با تأکید بر مکتب‌شناسی؛ چ دوم، تهران: امیری، ۱۳۷۲.
۳۶. قاسم‌زاده، محمدباقر؛ «کیفیت پرورش محقق، مبتکر در نظام آموزشی کشور»، مجموعه مقالات سمینار تحقیق و توسعه؛ تهران: دبیرخانه سمینار تحقیق و توسعه-سازمان پژوهش‌های علمی و فنی ایران، ۱۳۶۸، صص ۱۵۰-۱۵۱.
۳۷. کلارک، کیتس؛ مقدمه‌ای بر روش تحقیق در تاریخ؛ ترجمه اوانس اوانسیان؛ تهران: اساطیر، ۱۳۶۲.
۳۸. ماهیار، عباس؛ مرجع‌شناسی ادبی و روش تحقیق؛ تهران: قطره، ۱۳۷۵.
۳۹. محدثی، جواد؛ روش‌ها؛ چ چهارم، قم: معروف، ۱۳۷۵.
۴۰. محمدی اصل، عباس؛ «مقارنات نظری روش تحقیق علمی»؛ اطلاعات علمی، س ۱۶، ش ۸، خرداد ۱۳۸۱، صص ۶۱-۶۲.
۴۱. محیط طباطبایی، محمد؛ «پیرامون تحقیق و تتبع»؛ گوهر، ش ۶، ۱۳۷۵، صص ۴۲۵-۴۳۱.
۴۲. مصدق، حمید؛ مقدمه‌ای بر روش تحقیق؛ کرمان: انتشارات مدرسه عالی مدیریت کرمان، ۱۳۵۰.
۴۳. منشادی، مرتضی؛ روش تحقیق و مرجع‌شناسی؛ بندرعباس: دانشگاه هرمزگان، ۱۳۸۰.
۴۴. موگهی، عبدالرحیم؛ روش یادداشت‌برداری و دسته‌بندی مطالب؛ چ دوم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۲.
۴۵. مهاجری، علیرضا؛ مبانی روش تحقیق تدارک مقاله‌های تحقیقی و پایان‌نامه‌های دانشجویی؛ تهران: امید، ۱۳۸۳.
۴۶. ناتل خانلری، پرویز؛ «شیوه و روش تحقیق»؛ مجله سخن، دوره ۲۵، ش ۳ و ۴، مرداد و شهریور ۱۳۵۵، صص ۲۶۱-۲۷۳.
۴۷. نادری، عزت‌الله و مریم سیف‌نراقی؛ روش‌های تحقیق در علوم انسانی با تأکید بر علوم تربیتی؛ چ سوم، تهران: دفتر تبلیغات و انتشارات بدر، ۱۳۶۶.
۴۸. نبوی، بهروز؛ مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم اجتماعی؛ چ دوم، تهران: کتابخانه فروردین، ۱۳۵۴.
۴۹. نقیان فشارکی، مهدی؛ راهنمای تدوین گزارشات علمی و فنی (به روش تحقیق)؛ تهران: انتشارات یا مهدی (عج) وابسته به گروه صنایع یا مهدی (عج)، ۱۳۷۸.
۵۰. _____؛ هنر نوشتن؛ تهران: مرکز مدیریت علمی موسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی، ۱۳۵۴.
۵۱. یاحقی، محمدجعفر و محمد مهدی ناصح؛ راهنمای نگارش و ویرایش؛ چ ۲۳، مشهد: به‌نشر و آستان قدس رضوی، ۱۳۸۴.
۵۲. یوسفی، حسین علی؛ پژوهش و نگارش: روش تحقیق و مرجع‌شناسی در ادبیات فارسی؛ تهران: چاپار، ۱۳۸۲.
۵۳. یوسفی، غلامحسین؛ «لزوم تجدید نظر در تحقیقات ادبی و تدریس ادبیات فارسی»، برگه‌هایی در آغوش باد؛ ج ۲، ج ۱، تهران: علمی، ۱۳۷۲، صص ۴۵۱-۴۶۲.